

Conselleria de Cultura, Educació i Esport

DECRET 20/2007, de 16 de febrer, del Consell, pel qual es declara Bé d'Interés Cultural, amb la categoria de monument, el Reial Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut, a Traiguera. [2007/2209]

L'article 49.1.5 de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana estableix la competència exclusiva de la Generalitat en matèria de patrimoni històric, artístic, monumental, arqueològic i científic. Així mateix, l'article 26.2 de Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, disposa que la declaració d'un Bé d'Interés Cultural es farà per decret del Consell, a proposta de la Conselleria competent en matèria de cultura, tot això sense perjudi de les competències que l'article 6 de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol, reserva a l'administració General de l'Estat.

Per Resolució de 18 de juny de 1979, la Direcció General de Patrimoni Artístic, Arxius i Museus del Ministeri de Cultura va acordar incoar l'expedient de declaració de Monument Històric i Artístic a favor del Reial Santuari de la Mare de Déu de la Salut, a Traiguera.

L'expedient en qüestió va ser remès a la Generalitat, per a la tramitació segons disposa el Reial Decret 3066/1983, de 13 d'octubre, sobre traspàs de funcions i servicis de l'Estat a la Generalitat en matèria de cultura, i en concret, a la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, d'acord amb el Decret 171/1983, de 29 de desembre, del president de la Generalitat.

Per Resolució de 28 de febrer de 2006, la Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià de la Conselleria de Cultura, Educació i Esport, va acordar continuar l'expedient incoat d'acord amb les disposicions vigents i obrir un període d'informació pública. La resolució, amb els annexos, va ser comunicada als interessats en l'expedient, als quals se'ls va concedir tràmit d'audiència, sense que s'aportaren alegacions a l'expedient.

En compliment del que disposa l'article 27 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, i a la vista dels informes sol·licitats, la proposta de declaració compta amb el criteri favorable de la Universitat Jaume I de Castelló i de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles.

Així mateix, s'han demanat els informes exigits per l'article 49 bis de la Llei 5/1983, de 30 de desembre, de Govern Valencià.

En virtut d'això i d'acord amb la normativa mencionada, a proposta del conseller de Cultura, Educació i Esport, i amb la deliberació prèvia del Consell, en la reunió del dia 16 de febrer de 2007,

DECRETE

Article 1

Es declara Bé d'Interés Cultural, amb la categoria de Monument, el Reial Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut, a Traiguera, de la província de Castelló.

Article 2

L'entorn de protecció afectat per la declaració de Bé d'Interés Cultural, així com el règim de protecció d'este, quedan definits en els annexos adjunts que formen part del present decret. La documentació complementària consta en l'expedient corresponent.

DISPOSICIÓ ADDICIONAL ÚNICA

La present declaració s'inscriurà en la secció primera de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià.

Conselleria de Cultura, Educación y Deporte

DECRETO 20/2007, de 16 de febrero, del Consell, por el que se declara Bien de Interés Cultural, con la categoría de Monumento, el Real Santuario de la Virgen de la Fuente de la Salud, de Traiguera. [2007/2209]

El artículo 49.1.5 del Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana establece la competencia exclusiva de la Generalitat en materia de patrimonio histórico, artístico, monumental, arqueológico y científico. Asimismo, el artículo 26.2 de Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, dispone que la declaración de un Bien de Interés Cultural se hará mediante Decreto del Consell, a propuesta de la Conselleria competente en materia de cultura, todo ello sin perjuicio de las competencias que el artículo 6 de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, reserva a la administración General del Estado.

Mediante resolución de 18 de junio de 1979, la Dirección General de Patrimonio Artístico, Archivos y Museos del Ministerio de Cultura acordó tener por incoado expediente para la declaración de Monumento Histórico-artístico a favor del Real Santuario de la Virgen de la Salud, de Traiguera.

El expediente en cuestión fue remitido para su tramitación a la Generalitat, según lo dispuesto en el Real Decreto 3066/1983, de 13 de octubre, sobre traspaso de funciones y servicios del Estado a la Generalitat en materia de cultura, y en concreto, a la Conselleria de Cultura, Educación y Ciencia, con arreglo a lo preceptuado en el Decreto 171/1983, de 29 de diciembre, del Presidente de la Generalitat.

Mediante resolución de 28 de febrero de 2006, la Dirección General de Patrimonio Cultural Valenciano, de la Conselleria de Cultura, Educación y Deporte, acordó continuar el expediente incoado de acuerdo con las disposiciones vigentes y abrir un periodo de información pública. Dicha resolución, con sus anexos, fue comunicada a los interesados en el expediente, a los que se les concedió trámite de audiencia, sin que se aportaran alegaciones al expediente.

En cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 27 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, y a la vista de los informes solicitados, la propuesta de declaración cuenta con el criterio favorable de la Universitat Jaume I de Castellón y de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos.

Asimismo, se han recabado los informes exigidos por el artículo 49 bis de la Ley 5/1983, de 30 de diciembre, de Gobierno Valenciano.

En virtud de lo expuesto y de acuerdo con lo establecido en la normativa referenciada, a propuesta del conseller de Cultura, Educación y Deporte, y previa deliberación del Consell, en la reunión del día 16 de febrero de 2007,

DECRETO

Artículo 1

Se declara Bien de Interés Cultural, con la categoría de Monumento, el Real Santuario de la Virgen de la Fuente de la Salud, de Traiguera, en la provincia de Castellón.

Artículo 2

El entorno de protección afectado por la declaración de Bien de Interés Cultural, así como el régimen de protección del mismo, quedan definidos en los anexos adjuntos que forman parte del presente decreto. La documentación complementaria obra en el expediente de su razón.

DISPOSICIÓ ADDICIONAL ÚNICA

La presente declaración se inscribirá en la sección primera del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano.

DISPOSICIÓ FINAL ÚNICA

El present decret es publicarà en el *Boletín Oficial del Estado* i entrarà en vigor l'endemà de la seua publicació en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

València, 16 de febrer de 2007

El president de la Generalitat,
FRANCISCO CAMPS ORTIZ

El conseller de Cultura, Educació i Esport,
ALEJANDRO FONT DE MORA TURÓN

ANNEX I

Dades sobre el bé objecte de la declaració

1. Denominació

a). Principal

Reial Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut.

b). Secundària

Ermita de la Mare de Déu de la Font de la Salut.

2. Descripció

a) Immoible objecte de la declaració

El Reial Santuari de la Mare de Déu de la Salut, un dels més destacats de la província de Castelló, té l'origen en el segle XIV. És l'únic del seu entorn que va gaudir de salvaguarda reial, la qual fou concedida per Carles V l'any 1542, renovada posteriorment per Felip II i confirmada per butlla papal en 1555. Obté molts altres privilegis, favors i donacions, sobretot en el segle XVI, període de la seua màxima esplendor. Així mateix va ser visitat tant per milers de pelegrins com per il·lustres personalitats eclesiàstiques i civils, reis, prínceps, cardenals i bisbes, com l'infant Alfons d'Aragó, Felip II, Joan d'Àustria, Felip III, Margarida d'Àustria, l'arxiduc Albert, Felip IV amb els infants. I, entre els eclesiàstics, Jofré i Roderic de Borja, els cardenals Acquaviva, Salviati i Alexandrino, este últim com a legat pontifici, o sant Francesc de Borja.

Es compon d'un conjunt d'edificacions, de grandiosa arquitectura d'origen gòtic amb afegits i transformacions renaixentistes i barroques, a les quals s'accedix per l'antic camí anomenat de l'Ermita, jalonat fins a 1936 per set peirons d'altíssim interès escultòric, hui parcialment destruïts. Pel camí, que comença a les proximitats de la població de Traiguera, s'accedix a una plaça que precedix el santuari, al fons de la qual es troben l'església, que ocupa el lloc central, precedida pel pòrtic renaixentista; i a l'esquerra, el palau dels Ducs de Segorbe i la casa dels Capellans, i a la dreta l'hostatgeria, de grandíssim interès arquitectònic, la font del Miracle i les cuines.

Resum històric

El santuari es troba en una fondalada de la denominada serra d'en Menor, a dos quilòmetres de Traiguera, població molt important del Maestrat situada al costat del camí reial, pas obligat en moltes ocasions i esdeveniments de personatges il·lustres. La vila mateixa havia jugat un destacat paper en l'edat mitjana, i dos vegades hi van celebrar Corts els estats de l'antiga Corona d'Aragó.

L'origen de la devoció i el culte es fa a partir de 1384, vinculat a la troballa d'una xicoteta imatge mariana pels germans pastors Anastasi i Jaume Sorlí. Aigua de la font amb propietats curatives i llum es vinculen a la troballa, així com nombrosos prodigis arran d'esta, entre els quals es compta, segons la tradició, haver recuperat la parla Anastasi. L'objecte del culte es tractava d'una talla de fusta de 0,47 cm d'alçària, gòtica, buidada en el revers i amb suports per a ser portada a mà o penjada del coll. Representava la Mare de Déu dempeus, portant el xiquet sobre el braç esquerre. Mare i fill mostraven a la mà una poma. Actualment n'hi ha una còpia, ja que l'original va desaparèixer durant la guerra civil de 1936.

La primera ermita, molt senzilla, va ser construïda al costat de la font de la troballa i va desaparèixer, quedant inclosa en els baixos

DISPOSICIÓN FINAL ÚNICA

El presente Decreto se publicará en el *Boletín Oficial del Estado* y entrará en vigor el día siguiente al de su publicación en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

València, a 16 de febrero de 2007

El president de la Generalitat,
FRANCISCO CAMPS ORTIZ

El conseller de Cultura, Educació i Deporte,
ALEJANDRO FONT DE MORA TURÓN

ANEXO I

Datos sobre el bien objeto de la declaración

1. Denominación

a) Principal

Real Santuario de la Virgen de la Fuente de la Salud.

b) Secundaria

Ermita de la Virgen de la Fuente de la Salud.

2. Descripción

a) Inmueble objeto de la declaración

El Real Santuario de la Virgen de la Salud, uno de los más destacados de la provincia de Castellón, tiene su origen en el siglo XIV. Es el único de su entorno que gozó de salvaguarda real, que fue concedida por Carlos V el año 1542, renovada posteriormente por Felipe II y confirmada por Bula Papal en 1555. Otros muchos privilegios, favores y donaciones obtiene sobre todo en el siglo XVI, periodo de su máximo esplendor. Así mismo fue visitado, junto a miles de peregrinos, por ilustres personalidades eclesiásticas y civiles, reyes, príncipes, cardenales y obispos, como el infante Alfonso de Aragón, Felipe II, D. Juan de Austria, Felipe III, Margarita de Austria, el Archiduque Alberto, Felipe IV con los infantes. Y, entre los eclesiásticos, Jofré y Rodrigo de Borja, los cardenales Acquaviva, Salviati y Alejandrino, este último como legado pontificio, o San Francisco de Borja.

Se compone de un conjunto de edificaciones, de grandiosa arquitectura de origen gótico con añadidos y transformaciones renacentistas y barrocas, a las que se accede por el antiguo camino llamado de la Ermita, jalonado hasta 1936 por siete "peirons" de altísimo interés escultórico parcialmente destruidos, que parte desde las cercanías de la población de Traiguera. Por éste, se accede a una plaza que precede al santuario, en cuyo fondo se encuentran la iglesia, ocupando el lugar central, precedida por el pòrtico renacentista; a la izquierda, el palacio de los duques de Segorbe y la Casa de los Capellanes, y a la derecha, la hospedería, de grandísimo interès arquitectónico, la Fuente del Milagro y las cocinas.

Resumen histórico

El santuario se encuentra en una hondonada de la denominada Serra d'En Menor, a dos kilómetros de la población de Traiguera. Ésta fue una población muy importante del Maestrazgo, junto al camino real, paso obligado en muchas ocasiones y sucesos de personajes ilustres. La villa misma había jugado destacado papel en el medioevo y en ella celebraron Cortes los estados de la Antigua Corona en dos ocasiones.

El origen de la devoción y culto se hace a partir de 1384, vinculándolo al hallazgo de una pequeña imagen mariana por los hermanos pastores Anastasio y Jaime Sorli. Agua de fuente con propiedades curativas y luz se vinculan al hallazgo, así como numerosos prodigios a raíz del mismo, entre los que se cuenta, según la tradición, el haber recuperado el habla Anastasio. El objeto del culto se trataba de una talla de madera de 0,47 cm. de altura, gótica, vaciada en su reverso y con soportes para ser llevada a mano o colgada del cuello. Representaba a la Virgen en pie, llevando sobre el brazo izquierdo al Niño. Madre e Hijo mostraban en la mano una manzana. Actualmente existe una copia, al haber desaparecido el original durante la guerra civil de 1936.

La primera ermita, muy sencilla, fue construida junto a la fuente del hallazgo y desapareció, quedando incluida en los bajos de la actual

de l'actual hostatgeria. Hi queda el pou amb el brocal de pedra i una capelleta gòtica al fons.

El conjunt d'edificacions que hui existixen correspon bàsicament al segle XVI, amb transformacions del temple gòtic dels segles XVII i XVIII. Este va ser construït en 1439 i es corresponia parcialment amb la nau del temple actual. Era d'una sola nau, amb capelles laterals i voltes de creueria.

L'auge del santuari es va produir en el segle XVI. En 1523 va visitar el santuari el duc de Segorbe, que va planejar construir-se allí un palau que, finalment, va quedar inacabat. A partir de 1531 i a causa de la gran afluència de visitants, s'hi va construir, igual que en altres santuaris, l'hostatgeria, costejada per Gaspar Jofré de Borja, bisbe de Segorbe. Llavors, la fama del santuari era tal que en 1542 el rei Carles I concedix salvaguarda reial a l'ermitori. A partir d'este moment les visites de la família reial i el tracte de favor van augmentar. En 1566 el papa Pius V va instituir la capellania del santuari, amb sis clergues i un prior que residien habitualment en l'ermita, fet que va motivar la construcció de la coneguda casa dels Capellans en 1570. El prestigi i la importància era tal que es demanaven almoines, no sols en el bisbat de Tortosa, sinó també en els arquebisbats de València i Saragossa. El segle va acabar amb la construcció del pòrtic davant de l'església en 1588 i amb la construcció dels set peirons al·lusius als Set Dolors de la Mare de Déu, sis descoberts i l'últim cobert, que assenyalaven el camí entre la població i el santuari. El major exponent de la fama adquirida pel santuari va ser el llibre publicat en 1597 per Jaume Prades, *Historia de la adoración y uso de las santas imágenes y de la Imagen de la fuente de la Salud*.

Descripció arquitectònica

L'accés al santuari es realitza a través d'una fondalada o barranc, pavimentat però per on circula aigua. La fatxada principal del conjunt es troba enfront de la caiguda d'aigües. L'església se situa al centre del conjunt i a l'esquerra del llit que el travessa. A la dreta es troba el pou de la font del Miracle i la cuina medieval. Sobre estos, al voltant d'un pati i en dos altures hi ha l'hostatgeria. A l'esquerra de l'església es disposen l'antiga casa dels Capellans i les restes d'un antic i inacabat palau. Tota l'ala de l'esquerra de l'església ha sigut adequada ara com a restaurant i museu.

Precedint l'entrada de l'església se situa el pòrtic. El formen tres crugies de planta quadrada cobertes amb voltes de creueria. La central està formada per terceletes. En cada una de les claus secundàries es veu una xifra. Entre totes formen l'any de la construcció: 1588. El porxe s'obri davant amb tres arcs, dels quals el central és el més gran, que es disposa a manera d'arc triomfal amb els escuts del santuari i de la població, i rematat amb la salvaguarda reial de Carles V.

A l'església s'ingressa per una portada flanquejada per dos columnes aplanades d'orde corinti, datada en 1716. L'església està formada per una nau de tres crugies, creuer, capella major, cambril, sagristies i un cor alt als peus. Es cobrix amb voltes de canó amb llunetes en la nau, cúpula sobre petxines al creuer, voltes de canó i cúpules a la capella major i cambril. Els murs són de maçoneria i els sostres de volta, tapiats.

La nau i el creuer tenen unes pilastres amb capitells d'orde corinti recolzats en rocalles. Les pilastres de la nau flanquegen capelles en fornícula on se situaven retaules hui perduts. Sobre els capitells, en el fris i de manera semblant al que trobem en el creuer, hi ha pintats parelles de querubins. Sobre l'última capella del costat de l'epístola es troba la reixa des de la qual els sacerdots allotjats en l'hostatgeria podien seguir els ritus. Tant la nau com el creuer han sigut objecte de diferents revestiments decoratius, les pintures que es conserven en les voltes i la cúpula del creuer daten del segle XIX. Les successives restauracions han tret a la llum també la pintura que decorava el sòcol del creuer a manera de revestiment ceràmic i les pintures situades en la part baixa dels braços del creuer a manera de teles.

Una reixa separa el creuer de la capella major. La reixa –dividida en dos altures i tres trams– s'alça fins a l'altura de la imposta dels arcs. Esta és l'àrea reservada des de la qual es pot accedir a la sagristia i al cambril, i on es desplega un ampli programa iconogràfic al·lusiu a la troballa de la imatge, els miracles de la Mare de Déu i la seua protecció sobre la vila de Traiguera. Travessant la reixa s'accedix a la sagristia i des d'esta, per una escala, es puja al cambril que alber-

hospederia. Queda el pozo con brocal de piedra y una pequeña capilla gótica al fondo.

El conjunto de edificaciones que hoy existen corresponde básicamente al siglo XVI, con transformación del templo gótico en los siglos XVII y XVIII. Este primero fue construido en 1439 y se correspondía parcialmente con la nave del templo actual. Era de una sola nave, con capillas laterales y bóvedas de crucería.

El auge del santuario se produjo en el siglo XVI. En 1523 visitó el santuario el duque de Segorbe y planeó construirse allí un palacio que finalmente quedó inacabado. A partir de 1531 y debido a la gran afluencia de visitantes, se construyó, al igual que en otros santuarios, la hospedería costeadada por Gaspar Jofre de Borja, obispo de Segorbe. Por entonces, la fama del santuario era tal que en 1542 el rey Carlos I concede salvaguarda real al eremitorio. A partir de este momento las visitas de la familia real y el trato de favor se acrecentaron. En 1566 el papa Pío V instituyó la capellanía del santuario, con 6 clérigos y un prior que residían habitualmente en la ermita, lo que motivó la construcción de la conocida Casa dels Capellans en 1570. El prestigio y la importancia era tal que se pedían limosnas, además de en el obispado de Tortosa, en los arzobispados de Valencia y Zaragoza. El siglo terminó con la construcción del pòrtico delante de la iglesia en 1588, y con la construcción de los siete peirons alusivos a los Siete Dolores de la Virgen, que señalaban el camino entre la población y el santuario, seis de ellos descubiertos y el último cubierto. El mayor exponente de la fama adquirida por el santuario fue el libro publicado en 1597 por Jaime Prades, *Historia de la adoración y uso de las santas imágenes y de la Imagen de la fuente de la Salud*.

Descripció arquitectònica

El acceso al santuario se realiza a través de una hondonada o barranco, pavimentado pero por el que circula agua. La fachada principal del conjunto se encuentra enfrentada con la caída de aguas. La iglesia se sitúa en el centro del conjunto y a la izquierda del cauce que atraviesa el conjunto. A la derecha se encuentra el pozo fuente del Milagro y la cocina medieval. Sobre éstos, alrededor de un patio y en dos alturas se desarrolla la hospedería. A la izquierda de la iglesia se disponen la antigua Casa dels Capellans y los restos de un antiguo e inacabado palacio. Toda el ala izquierda a la iglesia ha sido adecuada ahora como restaurante y museo.

Precediendo la entrada de la iglesia se sitúa el pòrtico. Lo forman tres crujías de planta cuadrada cubiertas con bóvedas de crucería. De ellas, la central lleva terceletes. En cada una de las claves secundarias se ve una cifra. Entre todas forman el año de su construcción: 1588. El porche se abre al frente con tres arcos, mayor el central, disponiéndose a modo de arco triunfal señalando con los escudos del santuario y de la población, y surmontado con la salvaguarda real de Carlos V.

A la iglesia se ingresa por una portada flanqueada por dos achatadas columnas de orden corintio, fechada en 1716. La iglesia está formada por una nave de tres crujías, crucero, capilla mayor, camarín, sacristías y un coro alto a los pies. Se cubre con bóvedas de cañón con lunetos en la nave, cúpula sobre pechinas en el crucero, bóvedas de cañón y cúpulas en la capilla mayor y camarín. Los muros son de mampostería y los abovedamientos tabicados.

La nave y el crucero llevan un apilastrado con capiteles de orden corintio apeados en rocallas. Las pilastras de la nave flanquean capillas hornacina donde se situaban retablos hoy perdidos. Sobre los capiteles, en el friso y de manera similar a lo que se encuentra en el crucero, se pintan parejas de querubines. Sobre la última capilla del lado de la epístola se encuentra la reja desde la cual los sacerdotes alojados en la hospedería podían seguir los ritos. Tanto la nave como el crucero han sido objeto de diferentes revestimientos decorativos, las pinturas que se conservan en las bóvedas y la cúpula del crucero datan del siglo XIX. Las sucesivas restauraciones han dado a la luz también la pintura que decoraba el zócalo del crucero a modo de revestimiento cerámico y las pinturas situadas en la parte baja de los brazos del crucero a modo de lienzos.

Una reja separa el crucero de la capilla mayor. La reja –dividida en dos alturas y tres tramos– se levanta hasta la altura de la imposta de los arcos. Esta es el área reservada desde la cual se puede acceder a la sacristía y al camarín y donde se despliega un amplio programa iconográfico alusivo al hallazgo de la imagen, los milagros de Nuestra Señora y su protección sobre la villa de Traiguera. Atravesando la reja se accede a la sacristía y desde ésta, por medio de una escalera, se

gava la imatge. Este és un recinte cupulat, amb delicada decoració de rocalles –molt diferent de la de la resta del temple–, amb il·luminació pròpia.

La capella de la Mare de Déu, al costat del pou o font del Miracle, es cobreix amb volta de creueria i s'adorna amb pintures al tremp d'àngels músics. La veïna cuina medieval està formada per un gran tir cònic disposat sobre petxines i arcs. A este espai requeria el desaparegut forn i s'ampliava per mitjà d'una sala de dos crugies, cobertes amb voltes de creueria, de les quals una ha sigut renovada amb un sostre de fusta.

L'hostatgeria és un conjunt d'alcoves destinades a acollir els pelegrins al santuari. El primer pis va ser construït en el segle XVI, ocupant la part superior de la sala de la cuina, i el segon pis va ser afegit en el segle XVII (1619). L'hostatgeria està construïda amb murs de maçoneria amb finestres rectangulars d'obra de pedra picada amb motluratge de tradició gòtica. La fusteria i les ferramentes –d'excel·lent ofici– mostren una variada mostra de dissenys de tractats renai-xentistes. Entre les sales ha de destacar-se la dita del Bisbe. En esta, la sostrada descansa sobre mènsules esculpides amb caps humans d'un bisbe, un cardenal, un capità i un turc, que la tradició vincula amb les reunions prèvies a la batalla de Lepant.

L'ala esquerra del santuari està notablement més transformada des d'antic. En els nivells inferiors se situen naus d'arcs de diafragma i, en la superior, una sèrie de sales molt renovades. El museu guarda el lapidari i algunes fusteries d'especial interès.

La plaça, amb el paviment renovat, igual que les hostatgeries, el museu, la cuina i l'entorn va ser restaurat per l'Escola Taller de Traiguera, dirigida per l'arquitecte Miguel García Lisón.

Les set creus o peirons, que puntuaven el camí des de Traiguera fins al santuari i que foren destruïdes en 1936, eren peces d'altíssim interès escultòric i paisatgístic. Ja Viciana, en 1563, i Enric Cock, en 1585, havien descrit el camí des del poble al santuari amb les set creus, que devien ensenyar als devots el camí “para que no yerren del”. Viciana el descriu com un camí ample i bell “con empedraduras para que se conserve”. Assenyala també les set creus de pedra “muy pulidas y bien acabadas” i “en cada una de ellas un retrato de los siete gozos de Nuestra Señora, en los cuales los devotos peregrinos han de contemplar”. En 1598 l'escultor Vázquez encara va fer l'última creu que presidia l'accés al santuari. La gran creu coberta amb baldaquí sostingut per robustes columnes dòriques és l'última de les set que a manera de peirons jalonaven el trajecte des de Traiguera. De les set restants es conserven alguns elements, grades, bases i algun fust. El motiu escultòric de la creu coberta –Mare de Déu per un costat i incompleta Trinidad “tron de gràcia” per l'altre, com a relleu que destaca de la creu pròpiament dita– està sostingut sobre una columna jònica amb estries. En el seu temps, tot això formava un notabilíssim conjunt, únic en el seu gènere.

b) Parts integrants

- L'església amb el porxe d'entrada, el campanar de paret, el cambril, la capella Major, la sagristia i campana.
- Pou del Miracle.
- Capella de la Mare de Déu.
- Cuina medieval.
- Hostatgeria.
- Casa dels Capellans.
- Restes del palau.
- Pati.
- Plaça.
- Construccions auxiliars a la plaça.
- Peces arquitectòniques del conjunt d'immobles trobades en les intervencions que s'hi han realitzat i custodiades en la sagristia de l'església i en el soterrani de la casa dels Capellans.

c) Delimitació de l'entorn afectat

1. Justificació de la delimitació: el criteri general seguit per a la delimitació de l'entorn de protecció consistix a incloure dins de la seua àrea els següents elements urbans:

- Inclusió en l'entorn de la unitat paisatgística conformada pel monument i el medi físic que el rodeja.
- Delimitació pels camins més pròxims des d'on és possible la contemplació del bé.

sube al camarín que albergaba la imagen. Éste es un recinto cupulado, con delicada decoración de rocallas –muy diferente a la del resto del templo–, con iluminación propia.

La capilla de la Virgen, junto al pozo o fuente del Milagro, se cubre con bóveda de crucería y se adorna con pinturas al temple de ángeles músicos. La vecina cocina medieval está formada por un gran tiro cónico dispuesto sobre pechinas y arcos. A este espacio recaía el desaparecido horno y se ampliaba mediante una sala de dos crujías, cubiertas con bóvedas de crucería, de las que una ha sido renovada por un techo de madera.

La hospedería es un conjunto de alcobas destinadas a acoger a los peregrinos al santuario. El primer piso fue construido en el siglo XVI ocupando la parte superior de la sala de la cocina y el segundo piso fue añadido en el siglo XVII (1619). La hospedería está construida con muros de mampostería con ventanas rectangulares de cantería con molduración de tradición gótica. La carpintería y los herrajes – de excelente oficio– muestran una variada muestra de diseños de tratados renacentistas. Entre las salas debe destacarse la llamada del obispo. En ésta, la techumbre descansa sobre ménsulas esculpturadas con cabezas humanas de un obispo, un cardenal, un capitán y un turco, que la tradición vincula con las reuniones previas a la batalla de Lepanto.

El ala izquierda del santuario está notablemente más transformada desde antiguo. En los niveles inferiores se sitúan naves de arcos de diafragma y en la superior una serie de salas muy renovadas. El museo guarda el lapidario y algunas carpinterías de especial interès.

La plaza con renovación del pavimento, igual que las hospederías, el museo, la cocina y el entorno fue restaurado por la Escuela Taller de Traiguera, dirigida por el arquitecto Miguel García Lisón.

Las siete cruces o peirons que puntuaban el camino desde Traiguera hasta el santuario eran piezas de altísimo interés escultórico y paisajístico destruidas en 1936. Ya Viciana en 1563 y Enrique Cock en 1585 habían descrito el camino desde el pueblo al santuario con las siete cruces que debían enseñar a los devotos el camino “para que no yerren del”. Viciana lo describe como un camino ancho y hermoso “con empedraduras para que se conserve”. Señala también las siete cruces de piedra “muy pulidas y bien acabadas” y “en cada una de ellas un retrato de los siete gozos de Nuestra Señora, en los cuales los devotos peregrinos tienen que contemplar”. En 1598 el escultor Vázquez aún hizo la última cruz que presidía el acceso al santuario. La gran cruz cubierta con baldaquino sostenido por robustas columnas dóricas, es la última de las siete que a modo de peirons jalonaban el trayecto desde Traiguera. De las siete restantes se conservan algunos elementos, gradas, basas y algún fuste. El motivo escultórico de la cruz cubierta –Virgen por un lado e incompleta Trinidad “Trono de Gracia” por el otro, como relieve destacando de la cruz propiamente dicha– está sostenido sobre columna jónica con acanaladuras. En su tiempo, todo ello formaba un notabilísimo conjunto, único en su género.

b) Partes integrantes

- La iglesia con el porche de entrada, la espadaña, el camarín, la Capilla Mayor, la sacristía y campana.
- Pozo del Milagro.
- Capilla de la Virgen.
- Cocina medieval.
- Hospedería.
- Casa dels Capellans.
- Restos del palacio.
- Patio.
- Plaza.
- Construcciones auxiliares en la plaza.
- Piezas arquitectónicas del conjunto de inmuebles halladas en las intervenciones realizadas en los mismos y custodiadas en la sacristía de la iglesia y en el sótano de la Casa del Capellans.

c) Delimitación del entorno afectado

1. Justificació de la delimitació: el criteri general seguit para la delimitació del entorn de protecció consisteix en incloure dins de su àrea los siguientes elementos urbanos:

- Inclusió en el entorn de la unitat paisajística conformada pel monument i el medi físic que lo rodeja.
- Delimitació por los caminos más pròximos desde donde es posible la contemplación del Bien.

2. Línia delimitadora:

Origen: Punt A, intersecció del límit sud de la parcel·la cadastral núm. 33 del polígon núm. 11.

Sentit: Horari.

Línia delimitadora: Des de l'origen, la línia discorre pel límit entre els termes de Sant Jordi i Traiguera fins a girar pel límit est de la parcel·la número 37 en direcció sud. Creua el camí de Culla i gira a nord-oest vorejant el camí i a una distància de 5 m d'este fins al punt de coordenades X, Y 271599, 4487203, des d'este es dirigeix a l'oest fins a un punt situat en l'eix del camí existent i al sud i a deu metres de l'encreuament amb el camí de la Mare de Déu. Prossegueix fins al punt situat en la prolongació de la mitgera entre les parcel·les cadastrals 83 i 51 en l'extrem sud d'este camí. Voreja el camí de la Mare de Déu cap al sud tot incloent-lo. Creua el camí de la Mare de Déu i travessa les parcel·les 85, 86 i la 87. Des del vèrtex oest de la parcel·la 87 es dirigeix al vèrtex sud de la parcel·la núm. 38. Puja en direcció nord pel límit oest de la parcel·la núm. 38. Gira a oest i voreja el camí existent tot incloent-lo. Arriba al camí antic de la Mare de Déu i l'envolta des d'una distància de 5 metres a cada costat, fins a la seua confluència amb la carretera N-232. Incorpora les parcel·les 28, 30, 34, 35 i 36 fins al punt d'origen.

3. Normativa de protecció del monument i el seu entorn

Monument

Article 1

S'atindrà al que disposa la secció segona, relatiu al Règim dels béns immobles d'interés cultural, del capítol III, títol II, de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, aplicable a la categoria de monument.

Article 2

Els usos permesos seran tots aquells que siguen compatibles amb la posada en valor i gaudi patrimonial del bé i contribuïsquen a la consecució dels dits fins. L'autorització particularitzada d'ús es regirà segons el que disposa l'article 18 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià.

Entorn de protecció:

Article 3

De conformitat amb el que disposa l'article 35 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, qualsevol intervenció que pretenga abordar-se en l'entorn de protecció del monument, requerirà l'autorització prèvia de la conselleria competent en matèria de cultura. Esta autorització s'emetrà conforme als criteris establits en la present normativa, i en el que no s'hi preveu, per mitjà de l'aplicació directa dels criteris previstos en l'article 38 de l'esmentada llei. La present normativa regirà amb caràcter provisional fins que es redacte el Pla Especial de Protecció del Monument i el seu entorn i este abast validació patrimonial.

Totes les intervencions requeriran, per al seu tràmit d'autorització, la definició precisa del seu abast, amb la documentació tècnica que per la seua especificitat els corresponga, i amb la ubicació parcel·l·ària i el suport fotogràfic que permeta constatar la situació de partida i la seua transcendència patrimonial.

Article 4

A fi de preservar el paisatge històric del monument, no s'hi autoritzarà cap edificació per a qualsevol ús, i quedaran expressament prohibits els abocaments de residus i els moviments de terres, excepte els requerits per a estudiar-lo i conservar-lo.

Article 5

Els edificis existents no podran augmentar-ne el volum edificat, i s'hi admetran els usos que siguen compatibles amb els valors protegits. Tot això sense perjudi de l'aplicació de l'article 21 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, a estos immobles.

2. Línea delimitadora

Origen: Punto A, intersección del linde sur de la parcela catastral nº 33 del polígono nº 11.

Sentido: Horario.

Línea delimitadora: Desde el origen, la línea discurre por el linde entre los términos de San Jorge y Traiguera hasta girar por el linde este de la parcela nº 37 en dirección sur. Cruza el camino de Culla y gira a noroeste bordeando el camino y a una distancia de 5 m de éste hasta el punto de coordenadas X, Y 271599, 4487203, desde éste se dirige a oeste hasta un punto situado en el eje del camino existente y al sur y a diez metros del cruce del mismo con el camino de la Virgen. Prosigue hasta el punto situado en la prolongación de la medianera entre las parcelas catastrales 83 y 51 en el borde sur de este camino. Bordea el camino de la Virgen hacia el sur incluyéndolo. Cruza el camino de la Virgen y atraviesa las parcelas 85, 86 y la 87. Desde el vértice oeste de la parcela 87 se dirige al vértice sur de la parcela nº 38. Sube en dirección norte por el linde oeste de la parcela nº 38. Gira a oeste y bordea el camino existente incluyéndolo. Llega al camino antiguo de la Virgen y lo envuelve desde una distancia de 5 m a cada lado del mismo, hasta su confluencia con la carretera N-232. Incorpora las parcelas 28, 30, 34, 35 y 36 hasta el punto de origen.

3. Normativa de protección del monumento y su entorno

Monumento

Artículo 1

Se atenderá a lo dispuesto en la sección segunda, relativa al régimen de los bienes inmuebles de interés cultural, del capítulo III, título II, de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, aplicable a la categoría de Monumento.

Artículo 2

Los usos permitidos serán todos aquellos que sean compatibles con la puesta en valor y disfrute patrimonial del bien y contribuyan a la consecución de dichos fines. La autorización particularizada de uso se regirá según lo dispuesto por el artículo 18 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano.

Entorno de protección

Artículo 3

De conformidad con lo dispuesto en el artículo 35 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, cualquier intervención que pretenda abordarse en el entorno de protección del monumento, requerirá de la previa autorización de la Conselleria competente en materia de cultura. Esta autorización se emitirá conforme a los criterios establecidos en la presente normativa, y en lo no contemplado en la misma, mediante la aplicación directa de los criterios contemplados en el artículo 38 de la citada Ley. La presente normativa regirá con carácter provisional hasta que se redacte el Plan Especial de protección del monumento y su entorno y éste alcance validación patrimonial.

Todas las intervenciones requerirán, para su trámite autorizador, la definición precisa de su alcance, con la documentación técnica que por su especificidad les corresponda, y con la ubicación parcelaria y el apoyo fotográfico que permita constatar la situación de partida y su transcendencia patrimonial.

Artículo 4

A fin de preservar el paisaje histórico del monumento, no se autorizará edificación alguna para cualquier uso, quedando expresamente prohibidos los vertidos de residuos y movimientos de tierras, salvo los requeridos para su estudio y conservación.

Artículo 5

Los edificios existentes no podrán aumentar su volumen edificado, admitiéndose en los mismos los usos que sean compatibles con los valores protegidos. Todo ello sin perjuicio de la aplicación del artículo 21 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, a estos inmuebles.

Article 6

Els usos permesos seran els agrícoles i forestals existents en l'actualitat.

Article 7

En qualsevol intervenció que afecte el subsòl de l'immoble o l'entorn de protecció, serà aplicable el règim tutelar establert en l'article 62 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, per a la salvaguarda del patrimoni arqueològic.

Artículo 6

Los usos permitidos serán los agrícolas y forestales existentes en la actualidad.

Artículo 7

En cualquier intervención que afecte al subsuelo del inmueble o su entorno de protección, resultará de aplicación el régimen tutelar establecido en el artículo 62 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, para la salvaguarda del patrimonio arqueológico.

ANEXO II/ ANNEX II
DOCUMENTACIÓN GRÁFICA/DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

